

41. Черныш Е. К. К истории населения энеолитического времени в Среднем Приднестровье (по материалам многослойного поселения у с. Незвисько) / Е. К. Черныш // МИА СССР. – М., 1962. – № 102. – С. 5–26.
42. Черныш Е. К. Многослойное поселение у с. Незвисько на Днестре / Е. К. Черныш // КСИИМК. – М., 1956. – Вып. 63. – С. 48–56.
43. Черныш Е. К. Раскопки в с. Незвисько Станиславской области / Е. К. Черныш // КСИА АН УССР. – К., 1955. – Вып. 4. – С. 142–144.
44. Черныш О. П. Стародавнє населення Подністров'я доби мезоліту / О. П. Черныш. – К. : Наук. думка, 1975. – 165 с.
45. Януш В. Нові матеріали до вивчення неоліту Верхнього Подністров'я / В. Януш // Галич в доісторії і середньовіччі : матеріали міжнар. археол. конф. (Галич, 4–6 верес. 2003 р.). – Галич, 2003. – С. 64–68.
46. Януш В. Верства культури лінійно-стрічкової кераміки на багатопаровому поселенні в урочищі “Кути” біля смт Більшівці / В. Януш // Матеріали міжнародної наукової ювілейної конференції “Збереження і використання культурної спадщини України: проблеми та перспективи” (Галич, 4–5 листоп. 2004 р.). – Галич, 2004. – С. 158–159.
47. Януш В. Дослідження неолітичного шару поселення Більшівці у 2007 році / В. Януш // Галич і Галицька земля в доісторії і середньовіччі. Проблеми методології : матеріали міжнар. наук. конф. (Галич, 4 листоп. 2010 р.). – Галич, 2010. – С. 155–158.
48. Kadrow S. An outline of evolution of Danubian cultures in Malopolska and Western Ukraine / S. Kadrow, A. Zakoscielna // Baltic-Pontic studies. – Poznan, 2000. – Vol. 9. – P. 187–255.

The problem settling the North-Eastern part of Precarpathian Region by the Neolithic, attempt to explore the ethno-cultural processes in the region. The population of the culture of Linear Band Ceramics (“note” phase) inhabiting the area around 5400 BC (Calibrated date). Around 5200 BC here come populations of the zhelizovska group of LBC culture that exist in the previous population. Finally, after approximately 500 years here there are settlements of the culture Trypillia-Cucuteni (stage A), and north of the region – population of Eneolithic malitska culture.

Key words: *Ethno-cultural processes, Ethno-kontakt zone, Neolithic, culture of Linear Band Ceramics, “note” phase, zhelizovska group, eneolith, tripil'ska culture, malitska culture.*

УДК 930, 1: 94 (477)
ББК 63.3 (4 Укр) 52

Василь Бурдуланюк

КОЗАЦЬКА ТЕМАТИКА У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ ГАЛИЧИНИ ХІХ – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХ ст.

У статті охарактеризовано творчий доробок українських учених Галичини ХІХ – першої третини ХХ століть у царині історії українського козацтва. Зокрема, звернено увагу на дослідження діячів “Руської трійці” та істориків, які працювали в Науковому товаристві імені Шевченка.

Ключові слова: *Галичина, історія козацтва, “Руська трійця”, Наукове товариство імені Шевченка, Записки НТШ.*

Упродовж багатьох століть бездержавності України козацтво відіграло важливу роль у збереженні національної ідентичності українського народу, захисті українських земель від татарсько-турецької агресії та польсько-шляхетського поневолення. Тому цілком закономірним видається зацікавлення козацькою тематикою українських учених Галичини ХІХ – першої третини ХХ століть. Однак ця проблема ще не знайшла належного комплексного висвітлення у вітчизняній історіографії. Отож метою статті є вивчення процесу дослідження історії козацтва українськими вченими Галичини ХІХ – першої третини ХХ століть.

Певний інтерес до історії козацтва виявляли діячі “Руської трійці”. Відомо, що історією козацтва цікавився М.Шашкевич. Про це свідчить, зокрема, нарис про Б.Хмельницького, підготовлений ним для збірника “Зоря” у 30-х роках ХІХ ст. [61, с.13]. У його архіві знаходиться також рукопис “О запорожцях і їх Січі”, перекладений з “Історії Малоросії” Д.Бантиша-Каменського [50, с.157]. Тож не дивно, що

М.Шашкевич написав й поетичні твори, присвячені козацькій тематиці: “О Наливайку”, “Чом, козаче, молоденький”, “Вийшов козак на гороньку” [61, с.26, 36, 56].

Я.Головацький знайшов у джерелах, що відносяться до кінця XV століття, перші відомості про козаків [50, с.158]. Дослідник виводив їх з простого українського народу, довів, що в особі запорожців український народ виступив на свій захист як проти польсько-шляхетської, так і татарсько-турецької агресії.

У “Передговорі” до руських народних пісень, що був поміщений у “Русалці Дністровій”, високу оцінку козацтву дав І.Вагилевич. “Із Запоріжжя лицарських діл гомін, – писав він, – зашибався високими курганами по всій Русі” [49, с.XIV]. Учений приділив належну увагу історії козацтва у своїй “Хроніці південної Русі” [23, с.47]. Заснування і діяльність Запорізької Січі він справедливо вважав своєрідною формою державного життя українського народу.

Важливу сторінку у творчості діячів “Руської трійці” становили події визвольної війни українського народу під проводом Б.Хмельницького. Я.Головацький зауважував, що “найважливіша доба була за Хмельницького. Тоді наш мир був свідком славних битв під Зборовом, Збаражем, облоги Львова. Тоді козацька слава розлилася, як широкий Дунай, на всю Червенську Русь” [50, с.194]. М.Шашкевич писав, що “ми святимо пам'ятку 200-літню побідоносного оружжя Русинів під Пилявцями, Зборовом, Збаражем, Львовом, пам'ять славних богатирів козацьких, за віру і свободу павших під Берестечком” [5]. Він прославив також гетьмана Б.Хмельницького у вірші “Хмельницького обступленіє Львова” [61, с.28] і прозовому творі “Казка Богдана Хмельницького” [43, с.191]. Визвольну війну українського народу під проводом Б.Хмельницького І.Вагилевич називав справедливою [50, с.159].

Значний вплив на розвиток української історичної науки справляла творчість І.Франка. Вітчизняна історія, зокрема історія козацтва, постає в нього на тлі культурного й духовного життя, висвітлюється на основі широкого використання народної пісенної творчості. Учений багато уваги приділив історії козацтва, починаючи від його зародження до ліквідації Запорізької Січі російським царизмом у 1775 році [37, с.36–61]. Окремо слід виділити його дослідження “Хмельниччина 1648–1649 років у сучасних віршах”, що було опубліковане в 1898 році на сторінках Записок НТШ [13, с.77].

Як новий спалах національної непокори українців розглядав І.Франко гайдамацький рух. Він дійшов висновку, що Коліївщина брала свій початок від часів Хмельниччини й була демонстрацією нескореності українського народу [37, с.60–61].

Низку наукових розвідок з історії козацтва написав дослідник народовського табору В.Ільницький. Це, зокрема, дослідження “Уступи з історії України й козацтва”, “Україна перед роком 1646”, “Дві облоги Львова Богданом Хмельницьким”, “Історія України за часів Петра Великого”, “Павло Полуботок”, “Петро Калнишевський” [45, с.49]. Слід наголосити, що автор справедливо підкреслював у своїх працях, що козацтво захищало від татарсько-турецької агресії не лише Україну, але й усю Європу.

Окремі невеликі публікації з окресленої проблеми, зокрема про страту у Львові І.Підкови, про гетьманів П.Конашевича Сагайдачного, П.Орлика та про лист останнього до генерального асистента єзуїтів у Римі від 5 серпня 1727 року є у творчому доробку галицького вченого з москвофільського табору А.Петрушевича [21, с. 63, 65, 68, 72].

Кілька публікацій з козацької тематики написав учений зі Станіслава Корнило Заклинський. У 1880 році він опублікував на сторінках коломийської газети “Весна” статтю про Михайла та Богдана Хмельницьких [8]. Згодом у 1880–1882 роках на сторінках львівського часопису “Зоря” з’явилися його статті “Зносини цісаря Рудольфа II з козаками і їх участь у війні російсько-турецькій 1592–1594”, “Зносини козаків зі

шведами і з князем семигородським Юрієм Ракочієм II” і “Гетьман Павло Полуботок” [12, с.11]. У рукописі залишилася розвідка вченого “Виговщина” [9]. Дослідження К.Заклинського високо оцінював І.Франко, цікавилися ними Д.Яворницький і редакція часопису “Киевская старина” [6; 7].

Кілька досліджень з історії козацької доби, зокрема, “Історичний причинок до нашої мартирології і лицарської слави”, “Облога міста Львова в році 1772” і “Перехід козаків через Покуття до Молдавії в році 1739” є у творчому доробку Ю.Целевича [32, с.204; 44, с.14–15].

З кінця ХІХ століття, коли було реорганізовано Товариство імені Шевченка в НТШ, став відчутним поворот галицьких істориків до загальноукраїнської, зокрема козацької, тематики. Більшість із них співпрацювали з Товариством, публікували свої статті на сторінках Записок НТШ. У цьому важливу роль відіграв М.Грушевський, який у 1894 році переїхав з Києва до Львова, де за рекомендацією В.Антоновича у Львівському університеті очолив кафедру всесвітньої історії з українською мовою викладання. Він відразу приступив до праці в НТШ і скоро став головним організатором його наукової діяльності. У 1894 році М.Грушевського обирають головою історико-філософської секції, а в 1897 році він стає головою НТШ [45, с.54–61]. Як вихованець київської документальної школи В.Антоновича, з перших днів своєї праці в НТШ М.Грушевський приділив належну увагу організації збирання і видання документальних історичних джерел.

У 1896 році вчений С.Томашівський запропонував на засіданні новоствореної Археографічної комісії НТШ план видання історичних документів з історії Галичини періоду Хмельниччини й активно включився в процес збирання документального матеріалу, присвяченого цій проблемі. Ученому вдалося зібрати й видати три томи документів про події в Галичині періоду Хмельниччини [26; 27; 28]. На основі зібраних документальних матеріалів він у 1898 році опублікував велике дослідження про народні рухи в Галичині 1648 року [13, с.77]. Є в нього й ряд інших публікацій з козацької тематики, зокрема, “Перший зазивний лист Б.Хмельницького”, “Облога Львова 1648 р.”, “Причинки до історії мазепинщини”, “Київська козаччина 1855 р.” та інші [4, арк. 17]. У творчій спадщині вченого в цей час, як бачимо, проблеми історії козацтва займали важливе місце.

У кінці ХІХ – на початку ХХ століть з’явилися друком й інші дослідження на козацьку тематику. Так, на сторінках Записок НТШ у 1896 році була опублікована наукова розвідка О.Терлецького “Козаки на Білій Русі в 1654–1656 рр.” [13, с.58], у 1897 – історична розвідка С.Рудницького “Козацько-польська війна 1625 р.” [13, с.64]. У 1896–1897 роках на сторінках Записок НТШ були опубліковані дослідження Є.Барвінського “Причинки до історії зносин цісаря Рудольфа II і папи Климентія VIII з козаками в 1593–1594 рр.” і “Набіг козаків на Очаків 1545 р.” [13, с.49, 66].

У 1898–1899 роках у цьому ж виданні з’явилися дослідження О.Целевича “Причинки до зносин Петра Дорошенка з Польщею в 1670–1672 рр.” та “Участь козаків у Смоленській війні 1633–1634 рр.” [13, с.78, 85]. У 1900 році Д.Коренець опублікував працю “Зносини гетьмана Івана Виговського з Польщею в 1657–1658 р.” [13, с.100]. У 1903 році була видана наукова розвідка М.Грушевського “Козаки в 1470-х рр.” [13, с.137], а в 1904 випущено дослідження В.Герасимчука “Виговський і Юрій Хмельницький” [13, с.143–144].

На початку ХХ століття окремими виданнями вийшли праці С.Томашівського “Хмельниччина в Галичині та її хиби” [53], “Київська козаччина 1855 р.” [54], “Полтавська битва (1709)” [55], “Перший похід Б.Хмельницького в Галичину” [56] та інші.

У листопаді 1905 року на засіданні Археографічної комісії НТШ М.Грушевський подав записку про потребу видання корпусу матеріалів, що стосуються історії українського козацтва кінця ХVІ – середини ХVІІІ століть [60, с.19]. Передбачалося, що в

процесі збирання цих матеріалів повинні бути використані всі основні архіви України, Росії, Польщі та інших країн. Відповідно до цього плану в наступні роки було вислано ряд співробітників комісії в архіви різних країн для збирання документальних матеріалів. Зокрема, І.Крип'якевич збирав матеріали про початковий період козаччини в Кракові. Згодом при сприянні Російської академії наук було отримано дозвіл на опрацювання російських архівів, і він у 1910–1911 роках виїжджав до Варшави й Москви [1, арк. 63 зв.; 103 зв.; 2, арк. 9]. Документи до періоду Хмельниччини збирали М.Кордуба в архівах Відня та Москви [29, с.V–VI], а С.Томашівський – в архівах Львова, Відня та Риму [41, с.409; 25, с.111–112]. Матеріали до періоду 1657–1665 рр. в архівах Кракова, Варшави й Петербурга збирав В.Герасимчук [1, арк. 66]. В.Липинський переважно в Кракові вивчав матеріали до періоду 1676–1709 років і про історію шляхти за Хмельниччини. Його залучив до цієї праці С.Томашівський [58, с.8]. І.Джиджора опрацьовував період 1720–1740 рр. в архівах Харкова й Москви [1, арк. 63 зв.], а Ф.Голійчук у саксонських і краківських архівах вивчав матеріали, пов'язані з діяльністю екзильного гетьмана П.Орлика. М.Грушевський збирав джерела до різних періодів історії України в Петербурзі [41, с.409].

Мусимо, на жаль, констатувати, що із цієї широко задуманої серії публікацій джерел через важку матеріальну скруту, у якій перебувала Археографічна комісія, як і загалом НТШ, у досліджуваний період вийшли у світ лише два томи джерел, зібрані І.Крип'якевичем [30] і М.Кордубою [31].

Більшість згаданих учених на основі документальних матеріалів підготували згодом цікаві дослідження з історії козацтва. Так, І.Крип'якевич у 1905–1914 роках на сторінках Записок НТШ та інших видань опублікував 16 розвідок, присвячених історії козаччини [40, с.16–39]. Серед них виділяються розвідки “Козаччина в політичних комбінаціях 1620–1630 рр.”, “Богдан Хмельницький в Галичині”, “Посли при дворі Хмельницького”, “3 культури Хмельниччини”, “Скарби Хмельницького”, “Прапор Хмельницького” та ін. [40, с.18–39]. У першій з них ґрунтовно охарактеризовано тогочасну міжнародну обстановку в Європі, наведено ряд документальних свідчень про високий міжнародний авторитет українських козаків. У 1911 році І.Крип'якевич здобув науковий ступінь доктора філософії, захистивши дисертацію на тему “Козаччина й Баторієві вольності” [42, с.84].

В.Герасимчук опублікував тоді дослідження “Виговщина і Гадяцький трактат” і “Чуднівська компанія 1660 р.” [13, с.203–206, 293–321], а М.Кордуба – дослідження “Венецьке посольство до Хмельницького (1650 р.)” і “Проба австрійського посередництва між Хмельницьким і Польщею” [13, с.182–183, 196; 59, с.67].

На початку ХХ століття ряд досліджень з козацької тематики опублікували й інші галицькі вчені. Так, Ф.Голійчук видав статті “Хмельницький і сокальські бернардини”, “Листи Мазепи до гетьмана коронного Героніма Любомирського з 1703 р.” та “Петро Дорошенко і крехівські василяни” [13, с.167, 176, 178], Б.Бучинський – дослідження “Початки політичної кар'єри Остафія Дашковича” [13, с.312], І.Кревецький – розвідки “Універсал Ганни Хмельницької” [13, с.163] і “Під протекцію курфюрста. До історії політики П.Дорошенка” [51, с.19].

Низку публікацій про становище України після Полтавської битви на початку ХХ століття підготував І.Джиджора. Зокрема, у 1904 році він опублікував свою розвідку “Нові причинки до історії відносин російського правительства до України в 1720-х і 1730-х рр.”, а через два роки – дослідження “Україна в першій половині 1738 р.”. У 1908 році з-під пера вченого виходить дослідження “Матеріали Московського “Архива Министерства юстиции” до історії Гетьманщини” [13, с.146, 163, 200], а в наступні роки з'являються друком дослідження “Економічна політика російського правительства супроти України в 1710–1730 рр.” і “До історії Генеральної Військової Канцелярії” [13, с.244, 253, 262, 278].

Опрацьовуючи в цей час матеріали до історії гайдамацького руху, зокрема, участь у ньому козацтва, І.Шпитковський опублікував кілька джерелознавчих розвідок про Коліївщину, у тому числі “Мемуар ржищівського тринітарія про Коліївщину”, “Мемуар Домініка Завроцького про Коліївщину” і “Мемуар Ігнатія Пилиповича” [13, с.194, 231, 240, 330].

Цікаво відмітити, що, за підрахунками І.Крип’якевича, у кінці ХІХ – на початку ХХ століть на засіданнях історико-філософської секції НТШ галицькими дослідниками було прочитано 92 наукові доповіді, присвячені історії українського козацтва [41, с.396].

На початку ХХ століття козацька тематика займала належне місце й у творчості відомого галицького вченого, публіциста та письменника В’ячеслава Будзиновського. Цікавими з наукового погляду є його видання “Козацькі часи в народній пісні, з замітками В.Будзиновського” [15] і “Козаки у Стефана Руданського, з поясненнями В.Будзиновського” [16], що мали широку популярність серед галицьких читачів. Він опублікував також науково-популярні дослідження “Хмельниччина” та “Гетьман Мазепа” [33, с.90]. У 1907 році з’явилася друком його книга про українських гетьманів, де автор помістив п’ятнадцять історичних нарисів про П.Сагайдачного, Б.Хмельницького, І.Виговського, П.Дорошенка, І.Мазепу, П.Полуботка, К.Розумовського та інших [17].

У творчому доробку В.Будзиновського є також повісті й оповідання про козацькі часи в Україні, зокрема, “Під одну булаву”, “Осавул Підкова”, “Козак Шуба”, “Волно бути козачкою”, “Пригоди запорозьких скитальців” [33, с.95–96].

Дослідник москвофільського напрямку М.Антоневич на початку ХХ століття опублікував присвячені козацькій тематиці історичні нариси “Козаки”, “Зиновій-Богдан Хмельницький” (у двох частинах) та “Гетьман Богдан-Зиновій Хмельницький і його наступники” [18, с.45].

Дослідник цього ж напрямку П.Свистун у 1910 році у “Віснику Народного дому” видав розвідку “Матеріали до історії Хмельниччини в Червоной Русі” [20, с.243].

Вивчення історії українського козацтва продовжувалося в Галичині й у роки Першої світової війни та в міжвоєнний період. Особливу активність тут проявив І.Крип’якевич, який у згаданий період з окресленої тематики на сторінках Записок НТШ, часописів “Стара Україна”, “Життя і знання”, “Україна”, видань “Просвіти” надрукував понад 30 публікацій. Серед них слід згадати опубліковані в ЗНТШ статті “До характеристики Іляша Караїмовича” (1915), “З козацької сфрагістики” (1917), “Серби в українськiм війську 1650–1660 рр.”, “Український державний скарб за Богдана Хмельницького” (1920), “Учитель Богдана Хмельницького. (Андрій Гонцель Мокрський)” (1922), “До історії Українського Державного Архіву в ХVІІ в.” (1924), “Студії над державою Богдана Хмельницького” (1925–1931 рр.), “Неопубліковані листи Богдана Хмельницького 1650–1657 рр.” [40, с.9–16]. У цей період деякі праці вченого вийшли у світ окремими виданнями. Так, у 1922 році була опублікована його праця “Історія козаччини” [38], а в 1925 році з’явилася друком дослідження “Гетьман Петро Дорошенко” [39]. Перу І.Крип’якевича належать також історичні оповідання із часів Хмельниччини “Малі козаки” [47] і “Пригоди Юрка Козака” [48], які він видав під псевдонімом “Петренко”.

У 1924 році С.Томашівський надрукував “Ватиканські матеріали до історії України: Тексти” [34, с.140, 141].

В.Герасимчук у міжвоєнні роки продовжував дослідження історії козаччини, розпочаті ще на початку ХХ століття. Після повернення М.Грушевського в 1924 році до Києва й обрання його Головою Археографічної комісії ВУАН налагодилася співпраця ВУАН з НТШ. У 1925 році В.Герасимчук став членом комісії ВУАН з вивчення історії Західної України. 30 жовтня 1927 року він був обраний дійсним членом Археографічної

комісії ВУАН, а 14 червня 1929 року – дійсним членом історичної секції ВУАН. Учений погодився стати постійним співробітником Археографічної комісії ВУАН і знову розпочав працю над копіюванням документів до історії козаччини XVII століття для публікації в Києві. Працював над документами в Кракові, Варшаві та Москві, але через наступ сталіністів на українську науку й культуру планований збірник “Матеріали до історії козаччини XVII в.” так і не вийшов тоді у світ [19, с.21–25]. Його було опубліковано у Львові лише в роки незалежності України в 1994 році [19].

У міжвоєнні роки побачили світ також праці О.Терлецького, присвячені періоду козаччини, зокрема, “Історія України. Т.ІІ. Козацька доба” [52] і “Гадяцький договір” [10].

Тоді ж за вивчення історії українського козацтва взялися й молоді дослідники. Так, Б.Барвінський на сторінках ЗНТШ опублікував дослідження “Слідами гетьмана Мазепи” [13, с.328, 333], “Конашевичі в Перемиській землі в XV і XVI ст. Генеалогічна історична монографія (Походження гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного в світлі дотеперішніх дослідів)” [13, с.252]. З інших праць ученого слід назвати розвідку “Незнаний ширше портрет Мазепи” [14].

М.Андрусак у цей час у ЗНТШ опублікував дослідження “До історії боротьби між П.Дорошенком та П.Суховієм в 1668–1669 рр.”, “До історії правобічних козаків в 1689–1690 рр.” (1930), “Павло Тетеря та Львівська ставропігія” (1931) і “Зв’язки Мазепи з Станіславом Ліщинським і Карлом XII” (1933) [13, с.252, 337–339]. У 1938 році окремим виданням з’явилася праця вченого “Мазепа і Правобережжя” [11].

В окреслений період М.Голубець теж присвятив кілька публікацій українській козаччині. Це, зокрема, “Хмельницький у Львові”, “Смерть Івана Підкови”, “Дорошенко під Львовом”, “Українська культура часів Хмельниччини: в освітленню арабського подорожника Павла Алепського”, “Велетень нашого минулого: Мазепа в світлі історії” та інші [36, с.61–66].

У 30-ті роки XX століття з’явилися також кілька публікацій на козацьку тематику дослідника Т.Коструби, серед яких “Гетьман Іван Скоропадський. 1708–1722” [24, с.358], “Гетьман Данило Апостол (1727–1734)”, “Іван Богун, полковник винницький”, “Петро Конашевич-Сагайдачний”, “Станіслав Мрозовецький-Морозенко” тощо [46, с.161–162].

У 1937 році почав друкувати свої наукові розвідки молодий учений О.Пріцак. Це були статті про українських гетьманів І.Мазепу та П.Скоропадського [22, с.25].

Як бачимо, козацька тематика займала важливе місце у творчості українських істориків Галичини XIX – першої третини XX століть. Вона пройшла шлях від фрагментарних згадок про козацтво діячів “Руської трійці” до глибоких аналітичних досліджень українських учених кінця XIX – першої третини XX століть, що працювали в Науковому товаристві імені Т.Шевченка.

1. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДАЛ України), ф. 309, оп. 1, спр. 42.
2. ЦДАЛ України, ф. 309, оп. 1, спр. 154.
3. ЦДАЛ України, ф. 402, оп. 1, спр. 6.
4. Державний архів Львівської області, ф. 26, оп. 5, спр. 1889.
5. Львівська наукова бібліотека Національної академії наук України імені В. Стефаника (відділ рукописів) (далі – ЛНБ НАН України імені В. Стефаника (відділ рукописів)), ф. 36, спр. 59.
6. ЛНБ НАН України ім. В. Стефаника (відділ рукописів), ф. 48, спр. 9, п. 2.
7. ЛНБ НАН України ім. В. Стефаника (відділ рукописів), ф. 48, спр. 18–Е, п. 5.
8. ЛНБ НАН України ім. В. Стефаника (відділ рукописів), ф. 48, спр. 19–Б, п. 5.
9. ЛНБ НАН України ім. В. Стефаника (відділ рукописів), ф. 48, спр. 21–А, п. 5.
10. ЛНБ НАН України ім. В. Стефаника (відділ рукописів), ф. 307, спр. 26.
11. Андрусак М. Мазепа і Правобережжя / М. Андрусак. – Л., 1938. – 106 с.
12. Арсенич П. Родина Заклинських / П. Арсенич. – Івано-Франківськ, 1995. – 55 с.

13. Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка. – Т. I–CCXL : 1892–2000. – Л., 2003. – 741 с.
14. Барвінський Б. Незнаний ширше портрет Мазепи / Б. Барвінський // Руслан. – 1910. – Ч. 78.
15. Будзиновський В. Козацькі часи в народній пісні, з замітками В. Будзиновського / В. Будзиновський. – Л., 1906. – 237 с.
16. Будзиновський В. Козаки у Стефана Руданського, з поясненнями В. Будзиновського / В. Будзиновський. – Л., 1906. – 51 с.
17. Будзиновський В. Наші гетьмани / В. Будзиновський. – Л., 1907. – 187 с.
18. Временник Ставропигийского института с месяцесловомъ на 1923 годъ. – Л., 1922. – С. 45.
19. Герасимчук В. Матеріали до історії козаччини XVII віку / В. Герасимчук. – Л., 1994. – 154 с.
20. Грабовецький В. Запорізьке козацтво в історії Західної України XVI – XVIII ст. / В. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Нова Зоря, 2003. – 262 с.
21. Грабовецький В. Антон Петрушевич – дослідник історії Галичини / В. Грабовецький, А. Королько. – Івано-Франківськ : Плай, 2001. – 76 с.
22. Дашкевич Я. Омелян Прицак – життя і творчість – творчість і життя / Я. Дашкевич // Вісник НТШ. – 2010. – Ч. 43. – С. 25–27.
23. Дем'ян Г. Іван Вагилевич – історик і народознавець / Г. Дем'ян. – К. : Наукова думка, 1993. – 152 с.
24. Довідник з історії України. – К. : Генеза, 2001. – 1135 с.
25. Зайцева З. Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець XIX – початок XX ст.) / З. Зайцева. – К. : КНЕУ, 2006. – 368 с.
26. Жерела до історії України – Руси. Т. IV. – Матеріали до історії Галичини. – Т. I. – Л., 1898. – 411 с.
27. Жерела до історії України – Руси. Т. V. – Матеріали до історії Галичини. – Т. 2. – Л., 1901. – 354 с.
28. Жерела до історії України – Руси. Т. VI. – Матеріали до історії Галичини. – Т. 3. – Л., 1913. – 244 с.
29. Жерела до історії України – Руси. – Л., 1911. – Т. XII. – 545 с.
30. Жерела до історії України – Руси. – Т. VIII. – Матеріали до історії української козаччини. – Т. I. Документи по рік 1631. – Л., 1908. – 407 с.
31. Жерела до історії України – Руси. – Т. XI. – Акти до Хмельниччини (1648–1657) – Т. V. – Л., 1901. – 354 с.
32. Калакура Я. Українська історіографія / Я. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 495 с.
33. Качкан В. Осаул української ідеї (повернення В'ячеслава Будзиновського) / В. Качкан // Хай святиться ім'я твоє / В. Качкан. – Коломия : Вік, 1996. – С. 84–100.
34. Качкан В. Один з провідників української державницької історіографії / В. Качкан // Хай святиться ім'я твоє / В. Качкан. – Коломия : Вік, 1996. – С. 137–145.
35. Качкан В. Промінчик на стежку Олега Целевича / В. Качкан // Хай святиться ім'я твоє / В. Качкан. – Коломия : Вік, 1996. – С. 261–267.
36. Костюк С. Микола Голубець (1891–1942) : Бібліографічний покажчик / С. Костюк, Т. Стефанишин. – Л., 2005. – 149 с.
37. Кравець М. Іван Франко – історик України / М. Кравець. – Л. : Вид-во Львів. ун-ту, 1971. – 203 с.
38. Крип'якевич І. Історія козаччини. Для народа і молоді / І. Крип'якевич. – Л. : Накладом фонду “Учітеся, брати мої!”, 1922. – 90 с.
39. Крип'якевич І. Гетьман Петро Дорошенко / І. Крип'якевич. – Л. : Історична бібліотека “Просвіти”, 1925. – 14 с.
40. Крип'якевич І. П. Бібліографічний покажчик / Іван Петрович Крип'якевич. – Л., 1966. – 78 с.
41. Крип'якевич І. Історико-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894–1913 роках / І. Крип'якевич // ЗНТШ. – Т. CCXXII. Праці історико-філософської секції. – Л., 1992. – С. 392–411.
42. Крип'якевич Р. Історик України / Р. Крип'якевич // Дзвін. – 1990. – № 5. – С. 82–86.
43. Марченко М. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.) / М. Марченко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1969. – 258 с.
44. Міщук А. Громадська та наукова діяльність Юліана Целевича (1843–1892) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / А. Міщук. – Івано-Франківськ, 2005. – 20 с.
45. Педич В. Історична школа Михайла Грушевського у Львові (1894–1914 рр.) / В. Педич. – Івано-Франківськ, 1997. – 208 с.
46. Передирій В. Видання “Червоної калини” (1922–1939) : історико-бібліографічне дослідження / В. Передирій. – Л., 2004. – 357 с.
47. Петренко І. Малі козаки: історичні оповідання з часів Хмельниччини / І. Петренко. – Л. : Видання Руського товариства педагогічного, 1912. – 31 с.
48. Петренко І. Пригоди Юрка Козака / І. Петренко. – Л., 1934. – 80 с.
49. Русалка Дністрова. – К. : Дніпро, 1972. – 135 с.
50. “Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України. – К. : Наукова думка, 1987. – 338 с.
51. Стеблій Ф. Іван Кревецький : історик-державник / Ф. Стеблій. – Л., 2003. – 39 с.

52. Терлецький О. Історія України. – Т. II : Козацька доба / О. Терлецький. – Л., 1924. – 304 с.
53. Томашівський С. Хмельниччина в Галичині та її хиби / С. Томашівський. – Л., 1906. – 64 с.
54. Томашівський С. Київська козащина 1855 р. / С. Томашівський. – Л., 1902. – 20 с.
55. Томашівський С. Полтавська битва (1709) / С. Томашівський // Просвітні листки. – Л. : Просвіта, 1909. – Ч. 25. – 16 с.
56. Томашівський С. Перший похід Б. Хмельницького в Галичину : два місяці української політики 1648 р. / С. Томашівський. – Л., 1914. – 151 с.
57. Томашівський С. Під колесами історії / С. Томашівський. – Нью-Йорк : Булава, 1962. – 111 с.
58. Томашівський С. Історик, політик, публіцист / С. Томашівський. – Б. м. і р. – 79 с.
59. Федорів І. Мирон Кордуба в історії України (кінець XIX – перша половина XX ст.) / І. Федорів. – Тернопіль, 2001. – 125 с.
60. Хроніка НТШ. – 1905. – Ч. 24. – С. 19.
61. Шашкевич М. Твори / М. Шашкевич. – К. : Дніпро, 1973. – 191 с.

The article is about the creative work of the Ukrainian scientists of Galicia of the 19-th century the first third of the 20-th century in the field of history of the Ukrainian Cossacks. The attention is paid to the investigation of the representatives of "Ruska Trinity" and historians, who worked for the Taras Shevchenko Scientific Society.

Key words: *Galychyna, history of cossacks, "the Ruska Trinity", the Scientific Community named after T. Shevchenko, notes of NTSH.*

УДК 377. 8

ББК 74. 24 (4 Укр) 731.1

Віра Кудлач

ТЛУМАЦЬКА ГІМНАЗІЯ: ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ СТОЛІТТЯ (до 100-річчя заснування гімназії в Тлумачі)

У статті розглянуто історію Тлумацької гімназії. Простежено основні періоди гімназійної освіти в контексті суспільно-політичних процесів у Галичині. Висвітлено особливості навчання гімназистів і педагогічної діяльності вчительського колективу.

Ключові слова: *Тлумацька гімназія, гімназист, директор, учитель.*

Початок ХХІ ст. сповнений нових духовних орієнтирів, горизонтів політичного, соціально-економічного розвитку в Україні. Сучасні освітні установи з гідністю приймають виклик нового століття. Особлива роль у процесі відродження належить гімназіям – навчальним закладам нового типу для здібних дітей, що забезпечують науково-теоретичну, загальнокультурну підготовку, задовольняють різнобічні запити молодшої особи, суспільства й держави.

Історія одного з найвагоміших освітніх осередків ХХ – початку ХХІ ст. на Тлумачині, доля багатьох його випускників залишаються досі невивченою сторінкою в історії освіти Галичини. Дослідження історії Тлумацької гімназії, що має власну долю, традиції, послужить основою для відтворення інтелектуального й духовного потенціалу нашого народу, демократизації суспільного життя в Україні.

Першоосною дослідження стали, насамперед, неопубліковані документи Центрального державного історичного архіву України у Львові (далі – ЦДАІЛ України), Державного архіву Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), матеріали нині діючої історичної секції гімназійного наукового товариства. При написанні історії гімназії використані такі фонди ЦДАІУЛ: ф. 146 ("Галицьке намісництво, м. Львів"), ф. 161 ("Фінансова палата, м. Львів"), ф. 174 ("Екзаменаційна комісія для кандидатів на вчителів середніх шкіл, м. Львів"), ф. 175 ("Державна екзаменаційна комісія для кандидатів на вчителів середніх шкіл, м. Львів"), ф. 178 ("Крайова Шкільна Рада, м. Львів"), ф. 179 ("Кураторія Львівського Шкільного округу, м. Львів"), ф. 639 ("Міністерство віросповідань і освіти, м. Відень"). У матеріалах фондів вищезазначеного